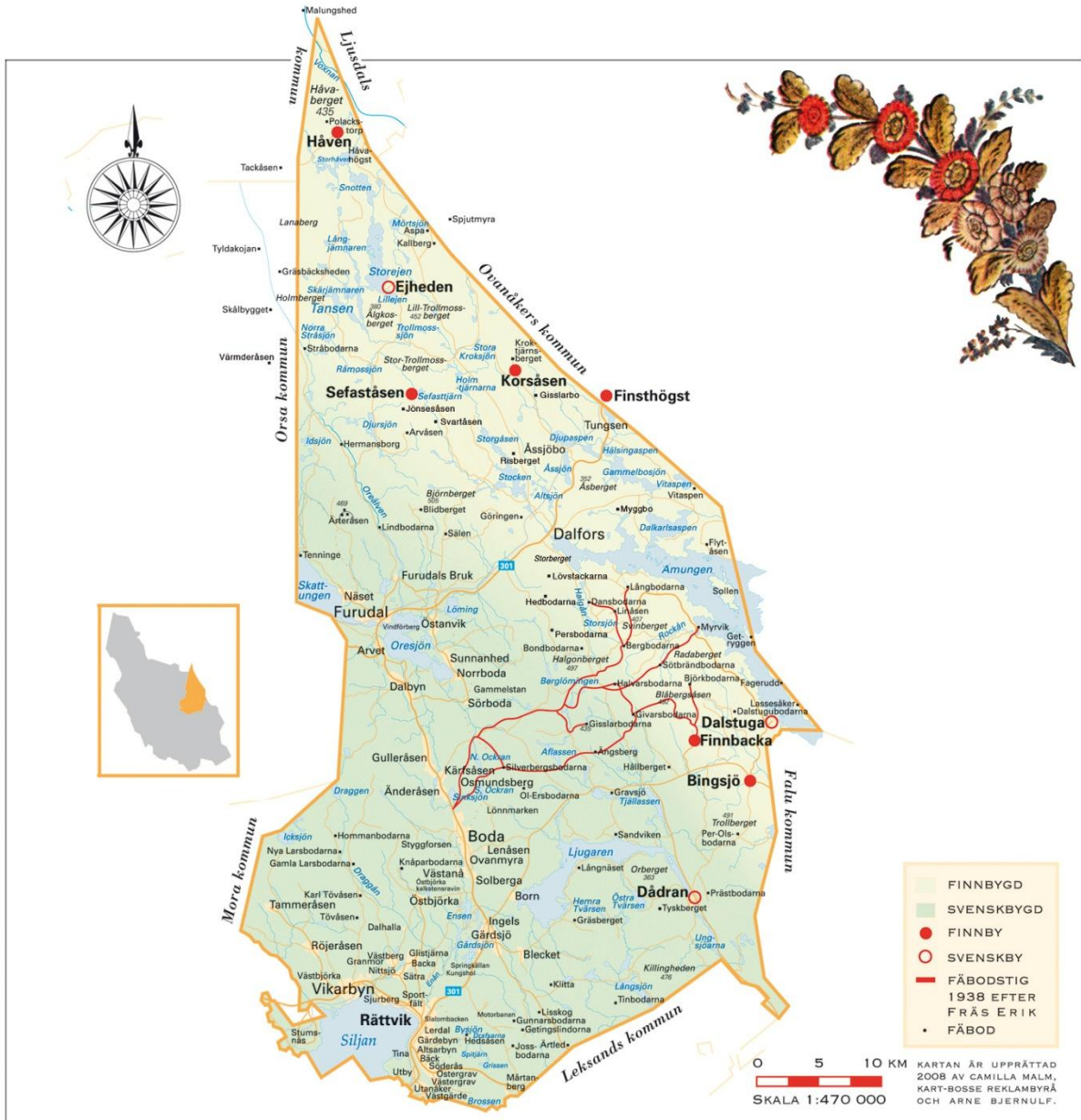

Haglingberg

Beskrivning av en gammal bosättning samt något om trädrüstningarna vid Haglingberg i Rättviks Finnmark

Projektarbete
Kursen Skogsfinnarna i Skandinavien
Mälardalens Högskola
7,5 poäng HT 2009
Arne Bjernulf

Inledning

Haglingberg (Halgonberget) är ett av Rättviks högsta berg, sydtoppen når en höjd av 497 m över havet. I kommunen är det bara Björnberget norr om Furudal som är högre (505 m.ö.h.).

Haglingberg är stort och mäktigt och ligger i finnmarken vid mötet mellan de tre socknarna Rättvik, Boda och Ore. Nu är allt Rättviks kommun. Berget ligger centralt i kommunen (se kartan), 1 mil nordväst om Finnbacka, 1 mil ost om Sörboda samt ungefär 1,5 mil nordost om Åsarna i Boda (exv. Osmundsberg och Kärfsåsen). Till Amungen och Rockån i nordöst är det mindre än en mil.

I gamla tider låg berget ganska centralt, eftersom den stora fäbodstigen från Boda gick förbi bergets östra fot och vidare till de närbelägna fäbodarna Berg- och Bondbodarna (med ägare mest från Boda). Stora stigar gick även till Pers-, Dans- och Långbodarna, alla i Ore. Linåsen var en annan orefäbod i närheten.

Bondbodarna vid bergets norra fot ligger helt inom Rättviks gamla socken, men brukades av bönder i Dalbyn och Arvet. Det förefaller som om många trädristningar runt Haglingberg gjordes av vallkullor (lekunur) från just Bondbodarna.

Haglingberg är skogbeklätt och det finns fortfarande områden med gammelskog. Man noterar särskilt den goda förekomsten av torrakor och den ärggröna varglaven växer ganska talrikt. Den innehåller vulpinsyra, ett starkt giftigt ämne. Det användes förr till att bestryka kadaver i syfte att förgifta vargen. Varglaven är numera en markör för frisk luft och gammal skog, där den gärna växer på gamla torrakor.

Har du tur får du även träffa skogsfrun, den lilla sällsynta orkidén. I denna härliga skog och särskilt mellan de två bergstopparna ser man stora älgstigar och brunstgropar.

Jordmånen består mestadels av morän med stora stenblock. Det är gott om små sjöar och stora myrmarker. Möjligen gick gamla tiders dimensionsavverkningar ej så hårt fram här, eftersom branter och variation i terrängen hindrade skogsbruket (1).

Några byar, som haft utskogar i området var från Rättviks socken: Altsarbyn, Bäck och Tina, från Boda socken: Osmundsberg, Kärfsåsen och Gulleråsen samt från Ore: Sörboda, Sunnanhed och Dalbyn. Från exempelvis Tina vid Siljan var det 5 mil till utskogen vid Haglingberg. Nu äger Sveaskog det mesta, dessförinnan under 1900-talet var Kopparfors stor skogsägare.

Namnet kan nog härledas från Helgeandsberget- Halgonberg och i folkmun har det blivit Haglingberg. Berget har två branta toppar (nord och syd) och däremellan finns ett par smärre myrar. I branterna vid topparna går berget i dagen i riktiga stup. I folkmun sades det, att berguven häckade i berget och där bodde även troll och jättar. Följande sägner är väl värda att berättas igen.

Sägner

Gunnil och Halgarehn var två trolljättar, som bodde i Gunnilåsen resp Haglingberg. Gunnilåsen ligger ett par km öster om Haglingberg. (Enligt en annan sägen var Gunnil en vallkulla från Boda, som blev slagen och dödad av en björn på Gunnilåsen.) Trolljätten Halgarehn var så stark, att han tog många meter stora stenblock och kastade dem med lätthet upp i Amungen, där de fortfarande finns kvar.

Båda trollen, särskilt Halgarehn började bli till åren, men det fanns inga trollbarn. Gunnil insåg detta och hon började därför slå an på Halgarehn för att säkra släktets fortbestånd. Den

gamle storjätten insåg även han problemet och så småningom blev Gunnil havande och födde lyckligen de två jättepojkarna Halvar och Olof. Halvar bosatte sig vid Halvarsbodarna och Olof vid Olersbodarna. Det är troligt, att hela familjen lever än och observerar och skyddar skogsvandraren. Sannolikt har dock Gunnil flyttat till sin make på Haglingberg, eftersom Gunnilåsen sargats svårt av det moderna skogsbruket.

*Haglingberg från öster. Här bodde trolljätten Halgarehn (se texten).
Fullmånen lyser så grant*

Även från berget Älasklitten finns det sägner. Det är beläget 8-9 km söder om Haglingberg och omedelbart norr om den nuvarande landsvägen mellan Ingels och Bingsjö. Gamla gubbar kunde berätta, att de sett ett slott på översta krönet av berget. Under julnatten, då finnarna for där förbi på väg till julottan i Boda kyrka, kunde man se otaliga ljus glänsa på bergets topp, när de kom förbi på vintervägen över Gravsjön.

Vid bergets fot ligger ett stort flyttblock, kallat Herrgårdskyrkan och en närbelägen källa har namnet Herrgårdskällan. Två karlar, Jönsolles Anders och Torsfar från Västanå, berättade att de en torsdagsnatt sett en stor kohop färdas på trollens bufförsväg mellan Haglingberg och Älasklitten. Före och efter korna gick en vallkulla. Kohopen vek inte ens för vattensjuka myrar eller tjärnar. Torsdagen var trollens dag. (2)

Besta var ett troll i kvinnlig skepnad. Det var svårt att se henne i motsats till kollegan Råndan, som oftast uppträdde i form av en vacker kvinna (2). Råndan försökte locka karlarna till sig. Hon var dock lätt igenkännlig genom sin ludna svans. Råndan besökte Jäkames Sammil i Bergbodarna och försökte locka honom med sig. Sammil sade: ”Män då o vändö sä, så ja fek si na attanå, så hadd o e ludin rompa, som stäck fram inundör tjoahlkantäm å na!”(3).

Om man inte retade Besta hade hon en skyddande uppgift för folket på fäbodarna. Järkôs Kesti och Tin Anna var lekunur i Sötbrändbodarna i mitten av 1800-talet. Dessa fäbodor ligger 7-8 km ost om Haglingberg och fäbodbrukarna kom bl.a. från Gulleråsen. Kesti fick varje kväll vid buförningen sällskap av en främmande ko, som varit bergtagen. Det fordrades bara att ha en synål i gråhättebandet och kasta över djuret, så följde det henne troget vart hon gick. En annan kulla hette Pös Anna Hansdotter från Lenåsen. Hon trallade och sjöng så

vackert för K-E Forsslund, när denne gjorde sina uppteckningar i finnmarken (3). Pös Anna hade kontakt med Besta flera gånger. En gång ropade en röst utanför sovkammaren: ”Järkhans ku har hängt sel!” Anna sprang direkt ned till fåhuset och där satt kon med halslänken över en spjåla i balken, hon kom just lagom för att rädda kon. Flera gånger under misusmårskokningen blev Anna väckt, när det höll på att koka över. När kor gått ned sig i myrarna, fick hon anvisning av Besta, var hon skulle leta (2).

Vid Bergbodarna med dess igenväxande slogar, 5 km norr om Haglingberg, växte detta bestånd av knärot, den lilla grönvita orkidén. Sommaren 2009.

Material

Bosättningen

På sydslutningen av Haglingberg och på en höjd av 400 m.ö.h. finns en fornlämning i form av en gammal bosättning. Den ligger ungefär 250 m nordväst om skogsbilvägen mellan Amungen och Åsarna i Boda. Där bilvägen nu går fram låg tidigare finnmarkens stora fäbodstig (2).

Bosättningen har varit känd sedan åtminstone tiotalet år tillbaka. En av de tidiga var skogvaktaren vid Stora, Karl-Anders Lovén från Bingsjö. Han rapporterade bosättningen till Dalarnas museum redan 1996. Fornlämningen dokumenterades av museet år 2008 och anmäldes till Riksantikvarieämbetet (RAÄ) år 2009-01-07. Diarienumret är 326-61-2009. Länsstyrelsen är ansvarig myndighet för dess framtid.

Bosättningen ligger på Altsarbyns gamla utskogar. Denna by är belägen i södra Rättvik på sydvästslutningen av ett av Siljans kransberg. (Bildat vid det stora meteoritnedslaget för 360 miljoner år sedan.)

Terrängen vid bosättningen är skogbeväxt och där finns c:a 40-årig gles tallskog, som nyligen gallrats. Det är för övrigt småkuperad SSÖ-sluttande stenrik moränmark mellan mindre myrdrag. Ungefär 30 m öster om huslämningarna rinner en liten bäck mot öster. Den har god vattenföring och vidgar sig på flera ställen.

Husgrunden, RAÄ-nr Rättvik 460, är ungefär 7 m lång och 4,5 m bred bestående av glest nedsatta stenar upp till 0,5 m stora i diameter. Den är markerad med 5 s.k. kulturstubbar.

I grunden finns en stensatt källargrop, som är rektangulär 2,9 x 2,2 m och 1,3 m djup. Direkt SSÖ om gropen noteras ett ovalt spisröse 2,5 x 2 m. Det är 1 m högt. Ungefär 20 m väster om ovanstående fornlämningar finns ytterligare en trolig husgrund liknande den ovan beskrivna.

En stensatt källarruin vid bosättningen. Till höger ett spisröse.

Fornlämningarna ligger omedelbart öster om och i direkt anslutning till ett område av minst 18 odlingsrösen av varierande storlek, RAÄ-nr Rättvik 458. De större rösena har en diameter av 2,5 m och en höjd av 0,5 m. Tre rösen är murliknande och 5-7 m långa, 1-2,5 m breda samt 0,4-0,9 m höga. Flera av rösena har körskador.

Väster om ruinerna ligger sammanlagt 18 odlingsrösen.

Slutligen finns i områdets södra del en gammal kolbotten efter en resmila, RAÄ-nr Rättvik 456. Diametern är 9 m med något välvd yta. Vi noterar även ett stybbdike runtom, 1,2 m brett och 0,4-0,9 m djupt. I kanten av milan ses smärre körskador.

Allmänt om hus-, sten- och trädristningar

Ristningar på fäbodens hus var vanliga. I Ore finns ett överflöd av ristningar och särskilt på eldhusen (sters, störhöjs). (I Stråbodarna vid Oreälven ligger f.ö. Nordens största eldhus, det är 14 m långt).

Sigvard Montelius (4) skriver:

Jag har inte någonstans i Dalarna mött en sådan rik och varierande flora av ristningar som vid fäbodarna i Ore. Det förefaller, som om de ristande fäbodkullorna rent av tävlat i att rista så vackert man kunde. Man möter där både bilder och framförallt initialer och årtal samt korta notiser av mycket varierande art.

I Linellsläktens (Sunnanhed) eldhus i Linåsen kan man exv. läsa följande: ”Si på piased (pigaset) i Sunahe (Sunnanhed) 1828” eller ”Si på den som jät (äter) 50 sturer pärur (potatis)” eller ”Jag längtar ur denna långsamma värld.”

I Olle Nordkvists eldhus i Gisslebo har kullorna Bork Anna och Silie Anna skrivit: ”I werlden är så mörkt och tungt om int an får nå fria män ä ung.”

Trädristningar i anslutning till bosättningen vid Haglingberg

Vallkulleristningar i levande och döda träd (torrakor) är mycket vanliga på och runt Haglingberg. Ristningarna gjordes framförallt i tallar och i Dalarna har hittills noterats över 800 trädristningar. Vid och omkring Haglingberg finns över 700 ristningar och Rättviks kommun är därmed totalt dominerande i landskapet.

Rolf Lundqvist i Enviken har intresserat sig för dessa ristningar och han vill förklara den rika förekomsten med att skogsbruket här inte har bedrivits lika intensivt som på andra ställen (1). Många vackra ristningar i andra socknar har förstörts vid vedhuggning eller avverkningar. En del ligger troligen på älgpass, i vedbodars eller logars på gårdarna.

Några av Rolfs informatorer i området har varit följande tre hedersmän: Skogsmannen och storjägaren Knuts Hans Hansson i Lenåsen samt skogvaktarna Olof Jakobsson i Furudal och Sven-Erik Green i Dådran.

I anslutning till bosättningen finns 3 ristningar på de två mindre myrarna mellan syd- och nordtoppen av berget. Tvåhundrafemtio meter väster om bosättningen finns ett 30-tal ristningar på en sovhol samt i anslutning till en myr och ett bäckdrag. Sexhundra meter söder om Bondbodarna och 400 meter öster om berget kan hittas ett 25-tal på en myr. Vid Oxåstjärnen 400 m söder om bosättningen finns ett 15-tal.

Mellan topparna på Haglingberg finns denna lilla myr med ristningar

Ristningarna utfördes av vallkullorna på de s.k. sovholarna eller i anslutning till dessa vid myrkanter och på myrholmar. Sovholen var som regel belägen vid en betesmyr på någon torrbacke. Om det var en s.k. slog- eller vaktmyr ingick det i kullans arbetsuppgifter att hindra korna börja beta av gräset på vaktmyren. Där skulle fåbodbrukaren själv slå myren om sensommaren. Höet hämtades hem till gården på vinterföret med häst och släde.

Söder om sydtoppen av Haglingberg kan man se dessa magnifika ristningar med årtalet 1778 (syns längst ned på ristningen med hand). Den är belägen ungefär 250 m väster om ovan beskrivna bosättning.

På sovholen vilade kullorna och djuren ett par-tre timmar, innan man började återfärden till fäboden. Sovholen låg oftast längst bort på betesområdet (gässlan). Ofta hade man 7 gässlor och varje gässla kunde då få namn efter dagens namn. På Bollnäs finnskog finns t.ex. namnen Fredags- och Söndagsberget på sådana vallområden. Kullorna var vanligen 2-3 tillsammans. Antalet kor var omkring 20. Vallkullan hade stora brasor som skydd mot insekter.

Stråbo Emma Sjödin (1895-1990) från Näset var en av de legendariska vallkullorna i Ore. Hennes sovholar uppe vid Stråbodarna efter Oreälven hette Idån, Rigåmyren, Flaxen (Laxtjärn), Goden, Notsjöholen, Stråsjön samt Gråtmyren. Emma bodde i eldhuset med sina 5 kolleger (systemen Stens Lina, Sara Bränd, Anna Löf, Johanna Snitt, Stafvas Anna samt Lina Sundström).

Emma steg upp vid 04-tiden för att mjölka, ta litet torrskaftning och litet mjölk i en träflaska i den lilla näverkunten, som hon hade på ryggen. Slekskräppan (en liten skinn- eller

näverväska) fylldes med lockmat för djuren, när de inte ville följa med. Lockmaten (sleken) bestod av salt, litet mjöl och sådor (en god blandning för de flesta kor). Slekskräppan bars till vänster över axeln. I kanten hade kullen förutom sin egen mat även en slidkniv och en liten behändig gässelyxa. Under skräppan kunde hon hänga vallhornet i sitt snöre. Till skydd mot regn hade hon näverflak att fästa över axlarna (5).

Från Boda rapporteras, att vallkullen till höger över axeln bar en liten s.k. liduväska, där hon förvarade garn och stickor för handarbete samt en slidkniv. I näverkanten (gätsäcken) på ryggen förvarade hon den lilla gässelyxan (hölkalyxan). Ofta bar hon en manshatt, då kunde man skrämman rovdjuren bättre! En gång kom en björn och skulle slå en get. Vallkullen rusade då mot björnen och skrek: "La bli jeta, ä mina jet!" Björnen blev så störd, att han flydde från alltihop.

Stråbo Emma berättade, att systemen Lina och Johanna Snitt en gång var ute och gätade mot Holmberget. Sovholen var Flaxen mitt emot Skålbygget. Lina tittade upp från elden och genom röken såg hon en stor brun björn komma farande på bara 10 m håll. Den röt och slog en ko i korset. Kullorna skrek, björnen blev rädd och försvann. Kon klarade sig, men blev ofärdig och halt för resten av livet.

När Emma på morgonen gick till skogs med djuren brukade den gamla Trog Kari säga: "Emma, kum ihug, um du sir Besto, säg nå Guds ord, så bjän o åv, anners så tar o di!" Vanliga konamn var Stjärna, Prima, Vacker, Snälla, Rosa eller Docka.

Det var bra, om vallkullen hade lärt sig blåsa i hornet. Särskilt 2 låtar var värdefulla att kunna. Den första kallades Let-int-nå (leta inte). Den spelades, när en försvunnen ko hade hittats. Den andra låten hette Kring-idör, kring-idör (skynda er hit, skynda er hit). Den spelades, när kullen behövde snar hjälp.

Det berättas om den berömda hornblåserskan Ris Kesti från Blecket. Hennes horn hördes 8 km från fäboden Långnäset vid Ljugaren till hembyn. Ris Kesti tog 1. pris vid Zorns spelmanstävling i Mora år 1908. Hjort Anders Olsson från Bingsjö segrade bland fiolspelmännen.

Bland kända vallkullor kan även nämnas Lisslans Mor i Silverbergs fäbodarna. Hon var suverän på hornet och Fräs Erik skriver: "Vallhornslåtarna, med sin säregna ton, tilldrogo sig alltid stor uppmärksamhet i omgivningarna och åhördes med ett till pietetsfull vördnad gränsande intresse av dem som befunno sig inom räckhåll för dess tonvidd. När Lisslans Mor spelade på sitt vallhorn i Silverbergs fäbodelöt, så hördes det ofta hem till bygden och det lät så vackert, att det var nästan omöjligt att avhålla sig från tårar."(6)

En berömd sångare och trallare tillika vallkulla var Jann Mor d.y. i Änderåsen. Om somrarna var hon lekunu (vallkulla) i Blåbergsåsen och Halvarsbodarna. Hon blev sedermera även en av de första barnmorskorna i Boda. En äldre Jann Mor var Lissmats Anna och hon var farmor till den yngre. Anna och hennes make kom från Sunnanhed. Båda blev början till ett Jannsläkte, när de köpte Janngården och flyttade dit. Om henne står i visan: "Jann Mor hon gick i villande skog och barkade liskonäver."(7)

Kullorna och alla djuren kom hem till fäboden vid 17-tiden och då skulle de först mjölkas. Sedan deltog vallkullen i kvällsgöromålen och kom i säng först vid 22-tiden efter en arbetsdag på 16 timmar. Hon var i skogen som regel varannan dag och den andra dagen tillverkade hon ost, smör och messmör. Enligt Stråbo Emma gav 8 liter grädde 3 kg smör. Tjugo liter mjölk gav 2 stora ostar. Messmöret tillverkades av den kokande vasslan. Det var ett drygt arbete.

Med sin lilla gässelyxa högg kullen in de viktiga gränsmarkeringarna vid betesgången och ofta även sina egna initialer. Vanligen högg hon även in det aktuella året. De flesta

trädristningarna är från början av 1800-talet, när fäboddriften var på sin höjdpunkt, men många finns även från 1700-talet och någon enstaka från slutet av 1600-talet. Som exempel kunde kulla Anna Eriksdotter hugga in AED eller Britta Olofsdotter- BOD. Någon gång ristade de in gårdsnamnet exv. RUSTAS (från Dalbyn) eller bynamnet exv. SÖRBODA. Även korta meddelanden ristades in exv. SISTA TOSDAGEN, kanske från en hemlängtan kulla eller värdeorden- BRA, LETT eller SANT. Lett betyder ledsamt eller sorgligt och en ristning har texten- LETT TRE KOR BORTA!

För övrigt i Dalarna finns ristningar på stenar och hällar särskilt i Västerdalarna (Storhön i Transtrand med närmare 100 ristningar)(8) och Grangärde (Hästberget och Storslätten)(9).

Ristningar i träd har gjorts av naturfolk världen över exv. aboriginerna i Australien eller av indianerna i Nordamerika (10).

Diskussion

En intressant fråga är om den ovan beskrivna bosättningen är resterna av en fäbod eller om den rentav är en gammal finnbosättning? Närmaste finnby är Finnbacka bara 1 mil i sydost.

Fakta som talar för att bosättningen varit en fäbod

Flera fäbodar i vårt område (Rättviks kommun) tillkom nog på 1500-talet exv. Sefaståsen, Ärtled, Lisskog, Prästbodarna och Lundbodarna vid Finnbacka. Hedsåsen har anor från medeltiden. I en fisketvist från 1320 gällande Amungen talas om mannen Kittil i Orningsås. Namnet anses betyda Hedsåsen. Både denna by liksom Lisskog och Sefaståsen var s.k. blandbyar redan på 1500-talet (11). En blandby har både fast bebyggelse och fäbodbrukare.

I Boda finns lokalkunnigt folk, som använder namnet Grulbudär för vår bosättning. Idag vet dock ingen, när den övergavs eller till vilken by den hörde (12).

Intressant är en uppgift i 1663-64 års inventering av fäbodarna i Kopparbergs län. Under Rättwikz fäbodar och Söderåhs Fierdingen står det om 3 fäbodar, vilka ej kunnat identifieras. Dels Bertasboda (Börtas?) med brukare från Utanåker, Västgärde och Bäck, dels Skinnareboda med Hans Andersson från Gärdebyn, dels Långboda med Bängdt pådersson j Alssarby och Mats Erichsson j Bleket (13). Det sista alternativet är kanske vår bosättning i de långt bort belägna fäbodarna på Altsarbyns utskogar i sydsluttningen av Haglingberg?

Vid en genomgång av lantmäteriets kartor från storskiftet, generalstabens karta över området från 1910 eller Kopparfors gamla kartor har vi inte kunnat påvisa någon byggnad eller tecken på bosättning vid det aktuella området.

Vid fäboden fanns oftast ett eldhus (med eldpall och rökkanal av trä) och senare kokstuga med spis, där folket bodde och förädlade mjölken till smör, messmör och ost. Ibland fanns ingen spis utan bara en enkel eldplats, kullorna tillverkade ost och kokade messmör under bar himmel (14). Fäbodprodukterna förvarades i en särskild mjölkbod och ofta var den delvis nedgrävd i marken.

En tredje viktig byggnad förutom eldhus och mjölkbod var fähuset, beläget på något tiotal meters avstånd från eldhuset (sterset). De gamla husgrunderna på bosättningen kan vara förenliga med såväl en kokstuga med spis, en delvis nedgrävd mjölkbod samt grunden efter ett fähus. Samtidigt bör framhållas, att en finnbosättning skulle kunna te sig lika som vår bosättning.

Vid Gräsbäcksheden i södra delen av Orsa finnmark finns rester av en gammal bosättning, som enligt sägnen tillhörde skogsfinnarna, troligen från 1600-talet, (RAÄ Orsa 375:1). Där är ett mycket stort källarutrymme, där man kanske förvarade djuren under vintern. Men vår källarruin är nog för grund och liten för att kunna ha härbärgerat några djur. Storjägaren och skogsköparen Gustaf Schröder (15) har skrivit om denna bosättning i sin bok Örjan Kajland och hans söner. Bosättningen har även beskrivits i boken Vildmark Orsa (16). Enligt sägnen var det några Orebönder, som brände ned pörtet och finnarna drog sedan västerut mot Värmland och Norge. Det finns dock inte några kända arkivuppgifter om Gräsbäckshedens ursprung.

Ristning från en liten myr mellan nord- och sydtoppen av Haglingberg.

Fakta som talar för att bosättningen varit en finnbosättning

Skogsfinnarna byggde gärna högt uppe i bergssluttningarna, där det var frostfritt långt fram på hösten. Vår bosättning skulle mycket väl kunna passa med platsen för ett finnpor-te. På senare tid har man dock kunnat visa, att finnarna också många gånger byggde vid sjöar och stränder för fiskets skull (17).

I anslutning till husgrunderna på Haglingberg ligger 18 odlingsrösen, tre av dem skadade, troligen av skogsmaskiner. Någon närmare undersökning av dem har ännu ej ägt rum, men en intressant frågeställning är, om det finns kolrester under dem, som tecken på tidigare svedjor. Pollenanalyser kunde även svara på frågan, om det funnits åkerbruk i området. Svedjorna kunde i så fall ha utförts av både svenskbonden (för bra beten) eller skogsfinnen (för odling av Finlands råg, så kallad svedjeråg). Vid en pollenanalys kunde man också få vetskap om tidigare utseende av skogen. En granskogssvedja var bäst för Finlands råg och kallades huuhta. En lövskogssvedja benämndes tuulima och en blandsvedja kaski.

Det närmast liggande området med odlingsrösen vi känner till är de s.k. Puttilagravarna vid Finnbacka. Där finns omkring 30 rösen, som ligger inom ett område 70 x 100 m ungefär 1 km väster om byn. Skogsarkeologen prof. Stig Welinder gjorde i juli år 1999 en utgrävning i ett av rösena. Röset var 3,5 x 4 m stort med en höjd av 0,4 m. En fjärdedel (1 kvadrant) av röset undersöktes. Jorden sållades men bara stora mängder träkol hittades. Mullhaltig jord fanns också. Ingenting tydde på någon grav.

Röset bedömdes bestå av röjningssten i brandröjd och odlad mark. Från början var det en granskog, som utsatts för svedjebränning. Området blev en åker, som stenröjts. Någon åldersbestämning av åkern och brandröjningen kunde ej givas. Det är väl sannolikt, att den som svedjade skogen och röjde åkern var en av de första skogsfinnarna i Finnbacka. Han kanske hette Puttoinen.

I den gamla finnbyn Grannäs på Alfta finnskog har utgrävningar gjorts vid gamla husgrunder (18). Man har funnit spår av en grund källargrop och även spår av en murad rökugn. Man fann vid utgrävningar under åren 2005-06 både rester av kritpipor från början av 1600-talet, knivar, en yxa och flera mynt, det yngsta präglat i början av 1600-talet (18). Under detta sekel skedde en kolonisation västerut från Grannäs till Bingsjö av släkterna Makkoinen och Pynninen (19). De första finnarna i Grannäs fick sitt nedsättningsbrev av kungen år 1613.

Den svenska skogsarkeologien har utvecklats de sista 2 decennierna och flera stora undersökningar har kommit från framförallt Värmland och Jämtland. Tillkomsten av högskolor och universitet i Karlstad och Östersund har betytt mycket. I det s.k. Ängersjöprojektet med Gammelvallen i sydöstra Jämtlands län har man kommit fram till att gamla ödegårdar och troliga fäbodan kan ha anor från den yngre järnåldern (20). Även Eva Svensson och medarbetare i Värmland har kommit fram till att gamla husgrunder på fäbodan är äldre än man tidigare trott (21). I en nyligen utkommen stor och uttömmande avhandling har dock Jesper Larsson ifrågasatt ovanstående undersökningar framförallt hur gamla de bedöms vara (22). Han studerade bl.a. utvecklingen hos fäbodarna i särskilt Nedansiljan, Färila och Klövsjö. Det blir intressant att följa den fortsatta diskussionen mellan forskarna. Hittills tror man dock, att våra fäbodan i Dalarna knappast är äldre än från 1500-talet.

C 14-dateringar av röjningsrösen och åkerterasser hade fram t.o.m. 2005 utförts i Dalarna vid 16 tillfällen. Röjningsbränder kunde påvisas i 3 fall från 1200-talet, 5 från 1300-talet, 2 från 1400-talet. De övriga var äldre och den äldsta från 500-talet (23).

Pollenanalyser fram t.o.m. 2005 har utförts på 7 platser i Dalarna, samtliga utmarker (23). Vid Hamra kronopark kunde man påvisa början av skogsbete till 1300-talet.

Slutsats

Med vår nuvarande kunskap om den gamla bosättningen på Haglingberg kan man inte säkert säga, om det är rester av en gammal fäbod eller en finnbosättning. Husgrunderna kan stämma för både en fäbod eller ett finnpörte.

För en gammal fäbod talar möjligheten, att det kan vara resterna av Långboda, som upptogs i fäbodlängden från 1663, en fäbod tillhörande Altsarbyn? I folkmun kallas bosättningen ibland Grulbudär, men ingen minns längre till vilken by bosättningen hörde.

För en gammal finnbosättning talar läget högt uppe på en sydsluttning liksom det stora antalet röjningsrösen. Det vore intressant få göra en åldersbestämning av kol från något av rösena vid bosättningen samt att med pollendiagram se hur skogen såg ut, när bosättningen byggdes upp. Kanske man även kunde påvisa pollen från råg eller korn?

Text på en timmersvans på väggen till en jaktstuga vid finnbyn Sefaståsen. En gång den största byn i Ore finnmärk, nu öde och endast en jaktstuga står kvar. Finnarna lär ha kommit från släkterna Haukkinen, Karjalainen, Kohosmainen och Makkoinen. Texten lyder: "Du skogarnas sån som drog denna svans. Det var ej på rosor nån dans. Hungriga ungar i din stuga kanske en elak fruga. Ta dej en sup och känns livet jävligt får du byta med mej!"

Fotnoter

1. Personlig information av Rolf Lundqvist, Enviken.
2. Olsson 1940, sid. 60.
3. Bjernulf 2008, sid. 130,131.
4. Montelius 1977, sid. 62-63.
5. Bjernulf 2004, sid. 55-60.
6. Bjernulf 2008, sid.141.
7. Bjernulf 1993, sid.182.
8. Bennström 2007, sid. 54-62.
9. Blixt 1985, sid. 96-98.
10. Lundqvist 2005, sid. 64-65.
11. Andersson 1987, sid. 222.
12. Personlig information av Olle Fräas, Kärfsåsen.
13. Linden 1974, sid. 46-48.
14. Nyman-Lidman 1963, sid. 51-114.
15. Gustaf Schröder var storjägare, författare och skogsköpare efter bl.a. Oreälven. Han var anställd av Ore Elfs Skogsbolag, ett dotterbolag till Korsnös. År 1868 köpte han Jon Mickelsson Tossavainens hemman Finnberget långt västerut på Orsa finnmark. Gården omfattade omkring 300 hr skog, som sedan såldes till Korsnäs. Numera äger Orsa besparingskog hemmanet. Där brukar skogvaktaren Ingemar Gustavsson odla den 2-åriga Finlands råg.
16. Björklund 1996, sid. 75-76.
17. Magnusson 1989, sid. 167-174.
18. Blennå 2007, sid.32-39.
19. Bjernulf 2008, sid. 11.
20. Hansson, Welinder, m.fl. 2005, sid. 148-149.
21. Svensson 2001, sid. 353-360.
22. Larsson 2009, sid 335-340.
23. Hansson, Welinder m.fl. 2005, sid. 148-149.

Kartor

Karta över Rättviks kommun och dess finnmarker 2008. Fäbodstig (röd) efter Fräs Erik Andersson 1938. Ur boken Rättviks finnar av Arne Bjernulf.

Genomgångna och studerade kartor

Hans Anderssons landtkarta 1667 över Rättviks socken (Lantmäteriets arkiv i Falun).

Lantmäterikartor från storskiftet över Rättviks socken (Lantmäteriets arkiv i Falun).

Generalstabens karta över Dalarna från 1910 (Lantmäteriets arkiv i Falun).

Kartor över Kopparfors skogsinnehav i Rättviks socken (Landsarkivet i Härnösand).

Kartor över Storas skogsinnehav i Rättviks socken (Falu arkivcentrum).

Foton

Samtliga foton Arne Bjernulf.

Tryckta källor

- Andersson, Fräs Erik, Sandback, Erik: Legender och sagor från Rättviks finnmarker, i Bjernulf, Arne, Rättviks finnar, sid. 128-168, Rättvik 2008.
- Andersson, Roland: Byar och fäbodrar i Rättviks kommun, Dalarnas museums serie av rapporter nr 15, Falun 1987.
- Bennström Greger: KID was here, Skogens historier del 7, Gävle 2007.
- Bjernulf, Arne: Rättviks spelmän eller Tusen spelmän från Rättvik, Malung 1993.
- Bjernulf, Arne: Minnen från Dalarna. Skog och människor- Jakt och fiske, Fagernes, Norge 2004.
- Bjernulf, Arne: Rättviks finnar. Nybyggare- Jägare- Herdefolk, Rättvik 2008.
- Björklund, Anders: Vildmark Orsa, Uppsala 1996.
- Blennå Inga: Ett skogsfinskt torp, sid. 32-38, Skogens historier del 7, Gävle 2007.
- Blixt, Otto: Det gamla Grangärde, Uppsala 1985.
- Hansson, Anders, Olson, Carina, Storå, Jan, Welinder, Stig, Zetterström, Åsa: Agrarkris och ödegårdar i Jämtland, Östersund 2005.
- Larsson, Jesper: Fäbodväsendet 1550-1920. Ett centralt element i Nordsveriges jordbrukssystem, Östersund 2009.
- Lindén, Bror: 1663-64 års inventering av fäbodrar och nybyggen, hyttor, hamrar, sågar, kvarnar, fiskerier m.m. enligt i 1663 års jordebok intagna originalförteckningar. Med kommentarer och register, Lund 1974.
- Lundqvist, Rolf: Inventering av träd med ristningar. Rättviks kommun, Kopparbergs län, Skogsvårdsstyrelsen, Falun 1986.
- Lundqvist, Rolf: Dalarnas urskogar- en inventering av urskogar i Dalarnas län, Länsstyrelsen, Falun 1997.
- Lundqvist, Rolf: Gåsberget- en skogsbiologisk inventering i Dalarnas län, Länsstyrelsen, Falun 2000.
- Lundqvist, Rolf: Dalarna 2005- En resa i tid och rum, Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund, Borlänge 2005.
- Magnusson, Gert: Medeltida fäbodlämningar i Ängersjö i Arkeologi i fjäll, skog och bygd. 2 Järnålder-medeltid, Uddevalla 1989.
- Montelius, Sigvard: Ore sockens fäbodrar, Oreboken del II: sid. 37-97, Rättvik 1977.
- Montelius, Sigvard: Fäbodväsendet i Övre Dalarna, Stockholm 1977.
- Nyman, Anders – Red. Hans Lidman: Fäbodrar - Hur man levde i fäbodarna, sid 51-114, Kristianstad 1963.
- Olsson Erikhans Hans: Fäbodrar och fäbodliv i Boda på 1800-talet. Dalarnas Hembygdsbok 1940, Falun 1940.
- Schröder, Gustaf: Örjan Kajland och hans pojkar, Stockholm 1928.
- Svensson, Eva: Människor i utmark. Studies in mediveal Archaeology 21, Lund 1998.

Svensson, Eva: Bebyggelseämningar från modern tid- massmaterial eller individuella historier? I: Andrén, A. m.fl. (red), Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson, Almqvist & Wiksell International, Stockholm 2001.

Törnqvist Veronica: Livet runt en fäbod (Prästbodarna), Rättviks Hembygdsförening, Valdres 2002.

Welinder, Stig: Dalarna 1996. Utgiven av Dalarnas Fornminnes- och Hembygdsförbund- Årgång 66. Att skriva, berätta, samla, kasta bort och gräva fram. Sid. 35-52, Falun 1996.

Welinder, Stig: Puttilagrarna i Finnbacka, Inst. för humaniora, Mitthögskolan i Östersund. Östersund 2002.

Tack

Tack till hembygdsvetaren Gunnar Hagelin, Gulleråsen, och Jerker Bennström, arkeolog vid Dalarnas museum i Falun. De har båda deltagit i fältarbetet samt gått igenom manus och framlagt värdefulla ändringsförslag.

Ett stort tack till min handledare filosofie doktor Maud Wedin, en kännare av de gamla skogsfinnarna.